

Research Synthesis of Components of Civil Rights Education in Primary School Based on Upstream Iranian Documents and International Studies

Seyedeh Janat Mousavi^{*}, Abbas Gholtash^{}**

Farzaneh Vasefian^{*}**

Abstract

The aim of this study was to identify the components of civil rights education in primary school based on upstream Iranian documents and international studies. The research approach is qualitative and its method is synthesis research in which recent researches have been systematically selected, content analyzed and categorized. The studied sample is the Constitution of the Islamic Republic of Iran, document of fundamental change in education(2011), national curriculum of the Islamic Republic of Iran(2012), approved goals of courses(2018) And the Law of the Sixth Five-Year Plan for Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran(2016) Among the international instruments is the Universal Declaration of Human Rights(1948) and the Convention on the Rights of the Child(1989) and 54 related research items that were purposefully selected. Analyzes were performed through coding and classification. The identified components of upstream Iranian documents and international studies included eight main categories: religious, civil, political,

^{*}PhD student in Curriculum Planning, Islamic Azad University of Meymeh Branch, Meymeh ,Iran,
Mousavi5702@gmail.com

^{**}Associate Professor, Department of Curriculum Planning, Marvdasht Branch, Islamic Azad University,
Marvdasht , Iran (Corresponding Author), gholtash578@yahoo.com

^{***}Assistant Professor of Curriculum Planning, Islamic Azad University of Meymeh Branch. Meymeh Iran,
farzaneh_vasefian@yahoo.com

Date received: 2022/10/10, Date of acceptance: 2023/01/25

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

cultural, educational, economic, judicial, health, and environmental, and 59 minor components. Paying attention to the identified components and their inclusion in the targeted policies, textbooks and executive sections of the general course curriculum can acquaint primary school students with citizenship rights, increase their demands and social life. Regulate them. The effect of these trainings on the government will also be such that its governing function will deepen and expand.

Keywords: Elementary course, Civil Rights Education, Upstream Documents of Iran, International Documents and Studies Synthesis Research.

سنتز پژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی در دوره ابتدایی بر اساس اسناد بالادستی ایران و مطالعات بین الملل

سیده جنت موسوی*

عباس قلتاش**، فرزانه واصفیان***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی در دوره ابتدایی بر اساس اسناد بالادستی ایران و مطالعات بین‌الملل انجام شد. رویکرد پژوهش از نوع کیفی و روش آن سنتز پژوهی می‌باشد که در آن پژوهش‌های اخیر با روشی نظام‌مند انتخاب، واکاوی محتوایی و دسته‌بندی شده‌اند. نمونه مورد مطالعه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱)، اهداف مصوب دوره‌های تحصیلی (۱۳۹۷) و قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵)، اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) و کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) و تعداد ۵۴ مورد پژوهش مرتبط بود که به صورت هدفمند انتخاب گردیدند. تحلیل‌ها از طریق کدگذاری و طبقه‌بندی انجام گردید. مؤلفه‌های شناسایی شده از اسناد بالادستی ایران و مطالعات بین‌الملل شامل هشت طبقه اصلی مذهبی، مدنی، سیاسی، فرهنگی، آموزشی، اقتصادی، قضایی و بهداشتی و زیست‌محیطی و ۵۹ مؤلفه جزئی شدند. توجه به مؤلفه‌های شناسایی شده و ورود آن‌ها به سیاست‌های هدف‌گذارانه، کتاب‌های

* دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، واحد میمه، دانشگاه آزاد اسلامی، میمه، ایران، Mousavi5702@gmail.com

** دانشیار گروه برنامه ریزی درسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران (نویسنده مسئول)، gholtash578@yahoo.com

*** استادیار گروه برنامه ریزی درسی، واحد میمه، دانشگاه آزاد اسلامی، میمه، ایران، farzaneh_vasefian@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۰۵

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

درسی و بخش‌های اجرایی برنامه درسی دوره عمومی می‌تواند دانش‌آموزان دوره ابتدایی را با حقوق شهروندی آشنا نموده، مطالبه‌گری‌شان را افزون‌تر سازد و زندگی اجتماعی‌شان را قاعده‌مند و منظم کند. اثر این آموزش‌ها بر دولت نیز این‌گونه خواهد بود که کارکرد حاکمیتی‌اش عمیق‌تر و گسترده‌تر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: دوره ابتدایی، آموزش حقوق شهروندی، اسناد بالادستی ایران، اسناد و مطالعات بین‌المللی، سنتز پژوهی.

۱. مقدمه

شهروندی از جمله مفاهیم نوپدید است که به طور ویژه به برابری و عدالت توجه دارد و در نظریات اجتماعی، سیاسی و حقوقی جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است. مقوله شهروندی وقتی تحقق پیدا می‌کند که همه افراد یک جامعه از کلیه حقوق مدنی و سیاسی برخوردار باشند و همچنین به فرصت‌های مورد نظر زندگی از حیث اقتصادی و اجتماعی دسترسی آسان داشته باشند. ضمن این که شهروندان به عنوان اعضای یک جامعه در حوزه‌های مختلف مشارکت دارند و در برابر حقوقی که دارند مسئولیت‌هایی را نیز در راستای اداره بهتر جامعه و ایجاد نظم بر عهده می‌گیرند و شناخت این حقوق و تکالیف نقش مؤثری در ارتقاء شهروندی و ایجاد جامعه‌ای بر اساس نظم و عدالت دارد (دیلم‌صالحی، ۱۳۹۳: ۹۲). انسان در هر جامعه‌ای که زندگی می‌کند به عنوان شهروند آن جامعه دارای حقوقی است که رعایت آن توسط هم‌نوعان و سیستم حکومتی حاکم بر جامعه، امری الزامی و انکارناپذیر است (روشن، بیرانوند و یاراحمدی، ۱۳۹۳: ۱۱۲). پس از قرار گرفتن آموزش حقوق شهروندی در دستور کار سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای اروپایی، مطالعات و مباحث علمی بسیاری صورت گرفته است. با وجود شایستگی‌های بدون تردید آن، بخش قابل توجهی از آن ادبیات به اندازه کافی درباره پیش‌فرض‌های آغازین آن بحث نکرده است (ولوی، صیدی، صفایی مقدم، هاشمی، ۱۳۹۶: ۳). غالباً آموزش حقوق شهروندی را گویی که یک موضوع جدید است معرفی کرده است. این موجود گرایی تأثیر خطرناکی داشته است زیرا باعث شده است سهولت استفاده از برخی روش‌های تفکر و صحبت در مورد آموزش شهروندی، طبیعی شود (Romero, Estellés, 2019). مدارس مهم‌ترین مکان برای آموزش حقوق شهروندی محسوب می‌شوند. اهمیت این امر به حدی است که بسیاری از سیاست‌گذاران آموزشی معتقدند که حقوق شهروندی باید بخشی از سیاست و برنامه‌ریزی مدارس را به خود اختصاص دهد. محققان مدارس را برای آموزش

حقوق شهروندی به عنوان ابزاری برای توسعه مهارت‌های فردی و اجتماعی دانش‌آموزان و درگیر کردن آنها به گفتگوهای انتقادی و جهانی شدن می‌دانند (Islam, 2019).

حقوق شهروندی عبارت است از برخورداری افراد یک جامعه از کلیه حقوق فردی و اجتماعی. حقوق شهروندی آمیخته‌ای از وظایف و مسئولیت‌های افراد در قبال یکدیگر، شهر و دولت می‌باشد. به مجموعه‌ی این حقوق و مسئولیت‌ها "حقوق شهروندی" اطلاق می‌شود (ساعی ارسی، ۱۳۹۱). یادگیری پارامترهای آموزش حقوق شهروندی به افزایش کیفیت زندگی جمعی و تقویت سرمایه اجتماعی در زندگی کمک شایانی می‌کند. آموزش حقوق شهروندی در افزایش کیفیت عملکرد سازمان‌های مدنی بسیار اثرگذار است، این آموزه‌ها به تقویت اخلاق اجتماعی و بسط همبستگی اجتماعی یک جامعه در سطح محلی، ملی و جهانی کمک خواهد کرد، آموزش حقوق شهروندی بخشی از وظایف مدیریت شهری است، در واقع دولت و نهادهای قانون‌گذار، سازمان‌های ملی و محلی، تشکل‌های مدنی و... از طریق آموزش حقوق شهروندی و مهارت‌های زندگی جمعی و شناخت اصول مدیریت شهری نقش بارزی در تربیت شهروندان خواهند داشت (فیضی، احمدیان، مطاعی و زارعی، ۱۳۹۷: ۵). باقری بنجار و مرجانی (۱۳۹۶: ۲۲) هم معتقدند که هدف آموزش حقوق شهروندی توسعه و تقویت رعایت حقوق شهروندی از طریق آموزش و آشنایی با مکانیزم‌های تضمینی جهت برخورداری و مقابله با موارد نقض حقوق بشر و التزام به رعایت آن تلقی می‌شود.

پرداختن به موضوع حقوق شهروندی در پژوهش حاضر از آن جهت حائز اهمیت است که زوایای مختلف حقوق شهروندی را در اسناد بالادستی ایران و مطالعات بین‌الملل بررسی می‌کند تا این که چگونگی ظهور و سیاست‌گذاری آموزشی مرتبط با آن بر همگان و بالاخص متخصصان برنامه درسی روشن گردد. روشن شدن ماهیت و چگونگی مؤلفه‌های حقوق شهروندی می‌تواند راه طراحی و تدوین کتاب‌های درسی را برای تربیت شهروندان مطالبه‌گر و آگاه‌تر و آسان‌تر نماید و احیاناً اگر مواردی مغفول مانده و از یاد رفته باشد را متذکر شود. از سوی دیگر از میان دوره‌های تحصیلی، این پژوهش متمرکز بر دوره تحصیلی ابتدایی، شده است چرا که این دوره با تحولات و شرایط جدیدی همراه است که تا اندازه زیادی بر شخصیت کودک و دانش‌آموز و سازگاری‌های اجتماعی آنها تاثیر می‌گذارد. این دوره کودکان را آماده می‌کند تا به سرعت تغییراتی در نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتار خود ایجاد کنند. شخصیت کودک در این دوره در ارتباط با دیگران و با دادن آموزش‌های لازم شکل می‌گیرد. روابط اجتماعی او توسعه می‌یابد و ادراکش از مسائل اجتماعی و فرهنگی عمیق‌تر می‌شود.

در این ارتباط باید اشاره کرد که دوران کودکی اساس زندگی آینده هر انسانی است و هر آنچه در کودکی در حوزه های اخلاقی، باورهای دینی، مسائل علمی، فرهنگی و اجتماعی به او بیاموزند، در بقیه دوران زندگی با او همراه است. همچنین با توجه به انعطاف تفکر و ماندگاری یادگیری، آشنایی با حقوق شهروندی در این سنین نه تنها باعث تغییر در رفتار و آگاهی فراگیران می شود، بلکه راه را برای معلمان مقاطع بالاتر هموار می کند که بتواند بر پایه آنچه که فراگیران یاد گرفته اند، آموزش های مناسب تری را ارائه دهند.

پژوهشگرانی مانند خانی و مظهري (۱۳۹۹)، خسروی و صمدی (۱۳۹۹)، کشاورز، امین بیدختی و محمدی فر (۱۳۹۷)، بهارلویی و نعمتی (۱۳۹۶) در داخل کشور اقدام به مطالعه حقوق شهروندی کرده اند. خانی و مظهري مؤلفه های حقوق شهروندی در قوانین اساسی ایران، مصر و تونس را با رویکرد تطبیقی بررسی کرده و متوجه شده اند که تفاوت هایی در توجه به جنسیت، آزادی و نوع حکومت داری آشکار است. پژوهش خسروی و صمدی صرفاً به سه جنبه مدنی، سیاسی و اجتماعی شهروندی توجه کرده و بر اساس چک لیست مرتبط با این سه جنبه سند برنامه درسی ملی را تحلیل محتوا نموده است. جنبه ها و مؤلفه های مذکور در چک لیست بیشتر متناظر با دوره نوجوانی و جوانی دانش آموزان می باشد. پژوهش کشاورز و همکاران شهروند جهانی را مدنظر قرار داده و با ابعادی مثل آگاهی جهانی، خودکارآمدی و مشارکت مدنی جهانی معرفی نموده است. در مورد پژوهش بهارلویی و نعمتی (۱۳۹۶) هم باید گفت که این مقاله صرفاً جنبه مفهوم شناختی دارد و مؤلفه های حقوق شهروندی را محدود به دانایی، وطن گرایی، قانون مداری، مسئولیت پذیری، مشارکت، انتقادگری و انتقادپذیری در نظر گرفته است.

همان طور که مشهود است پژوهش های مذکور به صورت جدی به امر سنتز پژوهشی آموزش حقوق شهروندی در دوره ابتدایی نپرداخته اند و این شکاف و خلأ به شدت احساس می گردد لذا پژوهش حاضر در پی ارائه الگوی مفهومی ترکیب شده از اسناد بالادستی ایران و اسناد و تحقیقات انجام شده خارجی نگاهی نو برای سیاست گذاری های آموزشی در دوره ابتدایی خواهد بود.

۲. روش پژوهش

رویکرد پژوهش حاضر از تحقیقات کیفی و روش آن سنتز پژوهی می باشد. جامعه مورد مطالعه اسناد بالادستی ایران و اسناد و تحقیقات انجام شده خارجی (در سال های ۱۹۹۸ تا ۲۰۲۱) و

داخلی (در سال های ۱۳۸۶ تا ۱۴۰۰) مرتبط با حقوق شهروندی بوده است. از میان اسناد بالادستی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱)، اهداف مصوب دوره‌های تحصیلی (۱۳۹۷) و قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵)، از میان اسناد بین‌المللی اعلامیه جهانی حقوق بشر (The Universal Declaration of Human Rights, 1948) و کنوانسیون حقوق کودک (Convention on the Rights of the Child, 1989) و از میان پژوهش‌هایی که از سایت‌های معتبر داخلی و خارجی انتخاب شده بودند، تعداد ۵۴ مورد به عنوان نمونه به صورت هدفمند انتخاب گردید. روش تحلیل اطلاعات، سنتز پژوهشی شش مرحله‌ای مورد نظر روبرتس (Roberts) بود. برای این کار ابتدا طی جلسه‌ای به تعیین هدف و مقصد پژوهش پرداخته شد، سپس اقدام به جست‌وجوی در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر داخلی و خارجی از جمله مگ ایران، نورمگز، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، ایرانداک، علم‌نت، اسپرینگر (Springer)، ساینس دایرکت (Science Direct)، اریک (ERIC)، تیلور و فرانسیس (Taylor & Francis) و ریسرچ گیت (ResearchGate) گردید. واژه جست‌وجو شده در این پایگاه‌ها شامل حقوق شهروندی و معادل لاتین آن Civil Rights بود. جست‌وجوی در هر پایگاه توسط دو پژوهشگر انجام شد تا اطمینان نتایج بالاتر باشد، از سوی دیگر یک متخصص حقوق شهروندی هم بر کلیه روند اجرای کار نظارت داشتند. در مرحله بعد بر اساس عنوان پژوهش، نام پژوهشگر و سال انتشار اقدام به گزینش، پالایش و سازمان‌دهی مطالعات شد. در مرحله چهارم چارچوبی پیونددهنده ایجاد گردید تا اطلاعات به‌دست آمده حول مفهوم و فلسفه حقوق شهروندی تنظیم شود. در مرحله پنجم کلیه مفاهیم و مؤلفه‌های مشترک از طریق کدگذاری باز و محوری تفکیک و دسته‌بندی شدند و در مرحله آخر نیز در یک چارچوب منسجم و کامل مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ارائه گردید. روایی سنتز انجام شده توسط ۳ نفر از متخصصان حقوق شهروندی و ۳ نفر از متخصصان مطالعات برنامه درسی بررسی و تأیید شد، طوری که آن مؤلفه‌های استخراج شده را متناسب با منطق پژوهش تشخیص دادند و بر جامعیت آن‌ها متفق‌القول بودند.

۳. یافته‌ها

در این قسمت اسناد بالادستی ایران، اسناد مطالعات بین‌الملل و نیز نتایج تحقیقات علمی مرتبط با آموزش حقوق شهروندی برای دوره ابتدایی مورد تحلیل سنتز منسجم و دقیق قرار گرفتند که نهایتاً به ترسیم الگو ختم شده است:

۱.۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

بند ۳ اصل ۳: تأمین آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی / بند ۷ اصل ۳: تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون / بند ۸ اصل ۳: مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش / بند ۱۴ اصل ۳: تأمین حقوق همه‌جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه، تساوی عمومی در برابر قانون / اصل ۱۵: مشترک بودن زبان و خط رسمی فارسی / اصل ۱۹: برخورداری مردم ایران از حقوق مساوی بدون توجه به رنگ، نژاد، زبان و مانند این‌ها / اصل ۲۰: حمایت یکسان قانون از افراد ملت اعم از زن و مرد / اصل ۲۲: مصون بودن حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض / اصل ۲۳: ممنوع بودن تفتیش / اصل ۵۰: حفاظت از محیط‌زیست

۲.۳ سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

نهی روابط ظالمانه و طرد تعصبات نژادپرستانه (ص ۷) / احترام به قوانین اقلیت‌های مذهبی اشاره شده در قانون اساسی (ص ۹) / عدالت تربیتی در ابعاد کمی، همگانی و الزامی و عدالت کیفی با رعایت تفاوت‌های فردی، جنسیتی، فرهنگی و جغرافیایی (ص ۱۰) / برخورداری دانش‌آموزان از عدالت آموزشی و تربیتی (ص ۱۵) / دریافت خدمات و فرصت‌های تعلیم و تربیتی (ص ۱۳) / تقویت آموزش و پرورش مناطق مرزی (ص ۱۶) / مهارت‌آموزی در تمام دوره‌های تحصیلی به ویژه دانش‌آموزان دوره متوسطه (ص ۲۴) / رعایت اقتضانات هویت جنسیتی (پسران و دختران) و ویژگی‌های دوران بلوغ (ص ۳۰).

۳.۳ برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران

توجه و احترام به تفاوت‌ها (ص ۱۰) / توجه به تفاوت‌های دینی و رعایت حقوق اقلیت‌های دینی (ص ۱۷) / توجه به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه و استعداد‌های درخشان (ص ۱۱) / علمی بودن محتوا (ص ۱۳) / امنیت (ص ۱۳) / آمادگی و پرورش دانش‌آموزان برای پذیرفتن نقش پدری و مادری در آینده (ص ۲۱) / بهره‌مندی از حکمت نظری و عملی (ص ۲۲) / بهداشت و سلامت جسمانی و روانی (ص ۲۹) / بهره‌گیری از زبان مادری و یک زبان خارجی (ص ۳۷) / برخورداری همه انسان‌ها از حقوق ذاتی برابر (ص ۵۵) / عدالت اجتماعی (ص ۶۰).

۴.۳ اهداف مصوب دوره‌های تحصیلی

ارزش و کرامت انسانی (ص ۵) / آموزش قانون‌گرایی و مسئولیت‌پذیری افراد در مقابل قانون (ص ۵) / بهره‌مندی از امنیت بهداشتی و سلامتی (ص ۸) / آشنایی دانش‌آموزان با حقوق خانوادگی و اجتماعی (ص ۱۲) / مشارکت سیاسی (ص ۱۳) / انتخاب مسیر شغلی آینده و برنامه‌ریزی برای آن (ص ۱۵).

۵.۳ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری

اسلامی ایران

بند (ت) ماده ۱: موضوعات خاص کلان فرابخشی در مورد بهبود محیط کسب‌وکار، اشتغال، فضای مجازی، بهره‌وری تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، نظام عادلانه پرداخت و رفع تبعیض، توانمندسازی محرومان و فقرا (با اولویت زنان سرپرست خانوار)، بیمه‌های اجتماعی و ساماندهی و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای و بازنشستگی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فرهنگ عمومی و سبک زندگی ایرانی-اسلامی / بند (ب) ماده ۴: حمایت از حقوق مالکیت و تولید ثروت / بند (ز) ماده ۴: اشتغال‌زایی، مهارت‌افزایی و ارتقای دانش حرفه‌ای / ماده ۲۷: پیشرفت عدالت‌محور روستاها / بند (ز) ماده ۳۱: دولت مکلف است برای حصول شاخص‌های معین‌شده در جداول ذیل در جهت امنیت غذایی، سلامت و غنی‌سازی محصولات کشاورزی و توسعه صنایع کشاورزی در زنجیره‌های عرضه، اقدام کند / بند (ب) ماده ۵۹: تأمین مسکن برای اقشار کم‌درآمد / بند (ج) ماده ۹۵: عدالت فرهنگی / ماده ۱۰۱: توجه به زنان و عدالت جنسیتی.

۶.۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر

ماده ۱: حرمت و حقوق برابر / ماده ۲: برابری و برادری / ماده ۳: زندگی و امنیت فردی / ماده ۴ و ۵: منع برده‌داری و شکنجه / ماده ۶: رسمیت در برابر قانون / ماده ۷: عدم تبعیض در برابر قانون / ماده ۱۰: دسترسی به دادرسی آشکار و عادلانه / ماده ۱۲: برخورداری از دفاع در زمان نقض قوانین / ماده ۱۳: مهاجرت / ماده ۱۵: تابعیت / ماده ۱۷: مالکیت / ماده ۱۸: آزادی اندیشه و دین / ماده ۱۹: آزادی بیان / ماده ۲۰: آزادی عضویت در انجمن سیاسی / ماده ۲۱: مشارکت سیاسی از طریق انتخابات / ماده ۲۲: امنیت اجتماعی / ماده ۲۳: اشتغال / ماده ۲۴: استراحت و اوقات فراغت / ماده ۲۵: سلامتی / ماده ۲۶: آموزش و پرورش رایگان و همگانی / ماده ۲۸: نظم اجتماعی.

۷.۳ کنوانسیون (پیمان نامه) حقوق کودک

ماده ۳: مراقبت و حمایت / ماده ۵: تربیت و پرورش استعدادها بالقوه / ماده ۶: به رسمیت شناخته شدن حق زندگی / ماده ۷: تابعیت و سرپرستی / ماده ۸: حفظ هویت ملی / ماده ۱۰: دیدار والدین / ماده ۱۲: آزادی در عقیده مذهبی / ماده ۱۳: آزادی بیان / ماده ۱۵: آزادی تشکیل اجتماعات و مجامع مسالمت‌آمیز / ماده ۱۶: عدم هتک حرمت / ماده ۱۹: مصون بودن در برابر سوء استفاده‌های جنسی / ماده ۲۳: احترام به معلولیت و زندگی آپرومندان / ماده ۲۴: دسترسی به خدمات و مشورت‌های بهداشتی و پزشکی / ماده ۲۶: بیمه اجتماعی / ماده ۲۸:

تحصیل رایگان/ ماده ۲۸: حفظ شئون انسانی/ ماده ۲۹: احترام به هویت فرهنگی/ ماده ۳۰: برخورداری از زبان بومی/ ماده ۳۱: تفریح، آرامش و بازی/ ماده ۴۰: دسترسی به مقام قضایی ذیصلاح.

۸.۳ اسناد پژوهشی داخلی و بین‌المللی اعم از کتب، پایان نامه‌ها و مقالات

پژوهشگر	عنوان پژوهش	مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی
Advocates For Human Rights(2021)	آموزش حقوق انسانی چیست؟	آزادی، عدالت، برابری، کرامت انسانی، عدم تبعیض، دموکراسی، پایداری، مقابله با فقر، همبستگی و صلح(ص ۱)/احساس کرامت انسانی، ارزش شخصی و ارزش دیگران صرف نظر از تفاوت‌های اجتماعی، فرهنگی، زبانی یا مذهبی(ص ۱).
van den Brink(2021)	آیا زمان از بین بردن ماده آزمون حقوق شهروندی اتحادیه اروپا فرا رسیده است؟	حق احترام به زندگی خانوادگی(ص ۲۰)/احترام به زبان‌ها(ص ۲۳).
غلامعلی و جعفری(۱۴۰۰)	مؤلفه‌های حقوق شهروندی کودکان در سیره رضوی	حق آموزش و عقلانیت(ص ۱۷۴)/حق مراقبت و آسایش(ص ۱۷۶)/حق رفتار محبت‌آمیز و توأم با کرامت(ص ۱۷۸)/آموزش دوستی و امید به آینده(ص ۱۸۰).
بحرینی و قاری سید فاطمی(۱۴۰۰)	ویژگی‌های انسان از منظر نویسندگان اعلامیه جهانی حقوق بشر	حق آزادی و برابری(ص ۵۲۸)/حق کرامت ذاتی(ص ۵۳۰).
اصغری و میرزائزاد(۱۳۹۹)	حقوق شهروندی و سازوکارهای تضمین آن در نظم حقوقی کنونی	برخورداری از آموزش نظامی(ص ۶۸)/آزادی سیاسی و مدنی(ص ۶۹)/تساوی در برابر قانون(ص ۷۲)/برخورداری از تابعیت(ص ۷۶)/برخورداری از محل اقامت(ص ۷۷).
De la Paz(2020)	هویت شهروندی و نابرابری اجتماعی	آزادی فردی، بیان و مذهب(ص ۱)/مالکیت(ص ۱)/رفاه اقتصادی و امنیت(ص ۱).
Karasu Avcı(2020)	هویت و شهروندی در دانش آموزان	کسب دانش لازم برای شرکت در انتخابات(ص ۲۱).
Agustí & Revilla(2020)	آموزش شهروندی یا آموزش مدنی؟ موضوعی بحث‌برانگیز در اسپانیا	آشنایی با معیارهای زندگی در اجتماع، شناسایی و پذیرش تنوعات اجتماعی، رد حاشیه‌نشینی و بی‌عدالتی(ص ۱۵۶)/احترام به ارزش‌های مشترک(ص ۱۵۷).
Gürkan & Doğanay(2020)	عوامل مؤثر در آموزش شهروندی	آشنایی با ارزش‌ها و آگاهی‌های شهروندی(ص ۱۱۸).
Elbuhaisi(2020)	حقوق شهروندی بین زمینه‌های دینی در اسلام و	حق شهروندی سیاسی(ص ۱۲)/احترام به عزت انسانی بر اساس تقوا(ص ۱۳)/احترام به ارزش‌های اخلاقی(ص ۱۴).

سنتز پژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ... (سیده جنت موسوی و دیگران) ۱۲۳

پژوهشگر	عنوان پژوهش	مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی
	اعلامیه جهانی حقوق بشر	
Nygren(2020)	دیدگاه دانش آموزان در مورد حقوق بشر	کسب آگاهی از طریق فعالیت‌های مدرسه(ص ۷۲)/ داشتن زندگی توأم با صلح(ص ۷۳).
Baysali & Tanrisevii(2020)	شهروندی جهانی	احترام به تنوع قومی و فرهنگی(ص ۱۰۸).
Turan(2020)	آموزش حقوق بشر در دوره‌های فرهنگ و اخلاق دینی	آزادی انتخاب دین، برقراری عدالت(ص ۷۸).
Elmali, Tekin & Polat(2020)	شهروندی دیجیتال از منظر دانشجو معلمان	بهره‌گیری از فناوری دیجیتال(ص ۲۵۳)/ خرید در وب سایت های ایمن، شکایت در مورد رفتارهای مزاحم(ص ۲۶۲).
McDermid(2020)	وطن، تاریخ و شهروندی	حق شناخته شدن به عنوان عضوی از جامعه ملی(ص ۶۵).
Gary(2020)	نقش مشاوران مدارس در آموزش حقوق کودک و حقوق بشر	احترام به حقوق اجتماعی دیگران(ص ۷)/ دستیابی به رفاه(ص ۲۲).
Vlaardingerbroek(2020)	مطالعات اجتماعی مدارس به عنوان وسیله‌ای برای آموزش حقوق بشر	مشارکت دموکراتیک(ص ۲۰۳)/ دسترسی به آموزش(ص ۲۰۴)/ حقوق اخلاقی(ص ۲۰۴).
Oleinik(2020)	نسل اول و سوم حقوق بشر	حق تفکر مستقل(ص ۱۴)/ آزادی انتخاب محل زندگی، آزادی در انتخاب دین، عزت و آزادی(ص ۱۵)/ آزادی بیان، حق کودکی، حق بهداشت و مراقبت‌های پزشکی(ص ۱۶)/ حق برخورداری از توان اقتصادی(ص ۱۸)/ حق دادرسی عادلانه و علنی(ص ۱۹)/ حق امنیت اجتماعی، حق استفاده از نتایج پیشرفت‌های علمی(ص ۲۰)/ حق داشتن محیط زیست سالم و تمیز، حق کمک‌های بشردوستانه(ص ۲۱).
Shaw(2020)	حقوق شهروندی، حقوق اساسی و حقوق بشر	احترام به دموکراسی در عرصه‌های مختلف تصمیم‌گیری(ص ۱۴۹).
Nurjanah, Fauzan, Lestyorini & Ammanaturrahmah (2020)	جنسیت و حقوق شهروندان زن	احترام به جنسیت زنان(ص ۵۵۴).
بیگلری(۲۰۱۹)	برابری سیاسی و مسئله حقوق شهروندی در اندیشه اسلامی معاصر	احترام به برابری بین زن و مرد از نظر ارزش وجودی آن‌ها(ص ۸۷).
Wondie(2018)	توسعه و عملکرد حقوق شهروندی و شهروندی در اتیوپی	احساس تعلق به کشور(ص ۹۴)/ احترام به تعلقات فرهنگی(ص ۱۰۴).

۱۲۴ تفکر و کودک، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

پژوهشگر	عنوان پژوهش	مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی
رمضانی (۱۳۹۹)	حقوق شهروندی	آزادی اندیشه، بیان و عقیده (ص ۱۳۱) / امنیت سیاسی و اقتصادی (ص ۱۳۶) / حفظ حریم خصوصی (ص ۱۳۷).
معین الدین (۱۳۹۹)	حقوق شهروندی	انتقادگری (ص ۴۴) / خودمختاری (ص ۵۰).
Veugelers & Groot (2019)	نظریه و عمل در تربیت شهروندی	تجربه آزادی و مبارزه با نابرابری (ص ۱۸).
جاوید (۲۰۱۸)	نظریه نسبت در حقوق شهروندی	حق برخورداری از عدالت به جای برابری (ص ۱).
احمدی، مشهدی و عطریان (۱۳۹۷)	سهم فضای مجازی در تحولات حکمرانی الکترونیک با تأکید بر تضمین حقوق شهروندی	حق بروز در عرصه اجتماعی (ص ۱۴۴).
بخشی مشهدلو (۱۳۹۷)	حقوق شهروندی در جامعه اسلامی (از دیدگاه مختلف)	احترام به ارزش زن (ص ص ۹۶) / منع تبعیض (ص ۹۶) / فرصت‌های برابر آموزشی (ص ۹۷).
مرادیان و رحیمی (۱۳۹۷)	درآمدی بر حقوق شهروندی؛ چیستی، ضرورت، ابعاد، ویژگی‌ها و رویکردها	آزادی در گفتار، برابری در مقابل قانون (ص ۴۲).
احمدی و کشاورز (۱۳۹۷)	جایگاه آموزش شهروندی و حقوق شهروندی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی.	قدرشناسی از میراث فرهنگی کشور، احترام به حقوق دیگران، علاقه مندی به صلح و پیشرفت جهانی، احترام به تنوع و تکثر، داشتن مرزهای شخصی، امنیت (ص ۶۳-۶۲).
احمدزاده، آب سالان و دهقانی (۱۳۹۶)	آموزش حقوق شهروندی در آموزش و پرورش	امنیت جانی و مالی، دارا بودن حق زندگی به مانند یک فرد متمدن، برخوردار از حق آموزش و تحصیل، عدالت اجتماعی (ص ۵).
Okwany & Ngutuku (2017)	حمایت اجتماعی و حقوق شهروندی کودکان آسیب‌پذیر	حمایت اجتماعی، مراقبت‌های بهداشتی، شرایط مناسب کار، عدالت (ص ۵۵).
Wonicki, Magda, Markiewicz & Nogal (2016)	حقوق انسانی و شهروندی در دنیای جهانی شده	انتقادگری (ص ۳۹) / صلح و امنیت اجتماعی (ص ۱۱۷) / حق آزادی (ص ۱۷۳).
Gonzales, Sigona & Burciaga (2016)	شهروندی، حقوق و استحقاق	دسترسی به تحصیل و حق مهاجرت (ص ۱۵۳۱).
جاوید و شاه مرادی (۲۰۱۶)	حقوق شهروندی اقلیت‌های ایران	حق ایجاد و مدیریت مدارس برای اقلیت‌ها، حق برگزاری مراسم‌های مذهبی، (ص ۱۲۵).
بی‌پروا (۱۳۹۵)	نقش رسانه‌ها در تضمین و توسعه حقوق بشر و	آزادی، امنیت، مقاومت در برابر ستم (ص ۴۶) / محیط‌زیست سالم (ص ۵۱) / حمایت ویژه از کودکان (ص ۵۳).

ستیزپژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ... (سیده جنت موسوی و دیگران) ۱۲۵

پژوهشگر	عنوان پژوهش	مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی
	شهروندی	
ساجدی (۱۳۹۵)	حقوق بشر و حقوق شهروندی از نگاه دولت‌های اسلامی خاورمیانه با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران	احترام به تساوی بین زن و مرد (ص ۴۶) / حق سلامت، آزادی و امنیت شهروندی (ص ۵۴).
ملک (۱۳۹۵)	مقایسه حقوق شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و حقوق شهروندی انگلستان	حق برخورداری از حریم خصوصی و امنیت شخصی (ص ۳۲) / حق حیات و منع شکنجه (ص ۵۴) / حق برخورداری از آموزش و پرورش (ص ۷۳) / آزادی عقیده و مذهب (ص ۱۱۸).
مولائی (۱۳۹۵)	توسعه شهری پایدار با محوریت حقوق شهروندی	احترام به برابری، آزادی، امنیت، آسایش و رفاه نسبی، دانش و آگاهی کافی، برخورداری از امکان پیشرفت (ص ۵).
نیازی و شفائی مقدم (۱۳۹۵)	بررسی حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی شهروندان از دیدگاه امام علی (ع)	حق کرامت (ص ۵) / حق آزادی و امنیت (ص ۷) / حق مساوات و برابری (ص ۸) / حق گزینش مذهب (ص ۱۰) / حق احترام به اقوام و فرهنگ بومی مردم (ص ۱۳).
ترکاشوند (۱۳۹۵)	بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رعایت حقوق شهروندی (مورد مطالعه شهروندان بالای ۲۰ سال شهر اهواز)	آزادی مذهب، برابری در برابر قانون، ممنوعیت تبعیض بر اساس جنس و نژاد، مالکیت، انتقاد آزادانه (ص ۲۰) / برابری در فرصت‌های شغلی (ص ۲۱) / بهره مندی از استاندارد زندگی مناسب (ص ۲۱) / دسترسی کامل به زبان و فرهنگ اکثریت (ص ۲۲) / حق داشتن مذهب، سنت و شیوه زندگی متفاوت (ص ۲۲) / احترام به تفاوت‌های قومی (ص ۲۲).
سیاح، حاجی لو و فداکار دیلمقانی (۱۳۹۵)	حقوق شهروندی در سیاست‌های کلی برنامه پنجم با تأکید بر ابلاغی مقام معظم رهبری	کاهش مخاطرات و آلودگی‌های تهدیدکننده سلامت (ص ۱۰) / اصلاح الگوی تغذیه جامعه با بهبود ترکیب و سلامت مواد غذایی (ص ۱۰) / حمایت از آزادی‌های مشروع (ص ۱۰).
اکبریان (۱۳۹۴)	مفهوم حقوق شهروندی و جایگاه آن در آراء هیأت عمومی دیوان عدالت اداری	حق دادخواهی (ص ۸۰) / حق آموزش (ص ۱۳۱) / حق بهره مندی از میراث فرهنگی (ص ۱۳۵).
طیلابی (۱۳۹۴)	ارتقای حقوق شهروندی در پرتوی حکمرانی مطلوب	برخورداری از آموزش، بهداشت، مسکن، رفاه، دادرسی، آزادی انتخاب شدن و انتخاب کردن (ص ۲۳).
جعفری، حبیبی و شریفی (۱۳۹۲)	تحلیل محتوای کتاب درسی جدید مطالعات اجتماعی پایه هفتم از منظر مفاهیم مرتبط با حقوق شهروندی	برخورداری از غذا، لباس و مسکن، خدمات مناسب پزشکی، امنیت، آموزش و پرورش رایگان، آزادی بیان، عدم تبعیض نژادی (ص ۱۳۳).
محسنی و عبدالهی (۱۳۹۲)	قد مبانی حقوق شهروندی لیبرالی با تکیه بر جایگاه	سرچشمه گرفتن حقوق از ذات اقدس الله (ص ۳۵) / ترجیح قانون الهی (ص ۳۶).

پژوهشگر	عنوان پژوهش	مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی
	مردم در نظام حقوقی اسلام	
Goergen(2013)	آموزش به عنوان یک حق شهروندی و مسئولیت دولت	احترام به حق آموزش (ص ۷۲۴).
Iija(2011)	تجزیه و تحلیل مفهوم شهروندی: قانونی، ابعاد سیاسی و اجتماعی	حق تعیین سرنوشت (ص ۵۳) / حق هوای پاک (ص ۵۵) / حق حفظ فرهنگ گذشتگان (ص ۵۵).
افشین پور (۱۳۸۹)	تأثیر آموزه‌های حقوق بشر بر نهادهای حقوق شهروندی	حق دادرسی عادلانه (ص ۳۹) / امنیت شغلی و اجتماعی (ص ۴۰) / زندگی در محیط زیست آرام و امن (ص ۴۰) / حمایت اجتماعی (ص ۴۱).
محسنی (۱۳۸۹)	ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راه کارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی	حق تحصیل و کارآموزی (ص ۱۲۷) / آگاهی از میراث فرهنگی عمومی (ص ۱۲۸) / برخورداری از حق رأی (ص ۱۳۰) / آزادی بیان، مالکیت، مذهب، عقیده (ص ۱۳۱).
همتی (۱۳۸۶)	حق های اقتصادی-اجتماعی و نسبت آن با حقوق شهروندی در پرتو نظریه عدالت رولز	بهره مندی از غذا با ارزش غذایی کافی، مراقبت های بهداشتی اساسی، خدمات آموزشی (ص ۶۵) / برخورداری از مالکیت (ص ۷۷) / استراحت، تفریح و تعطیلات (ص ۸۶).
Cardenas(2005)	آموزش حقوق بشر و دولت	گفتگوی انتقادی (ص ۳۶۳) / احترام به خرده فرهنگ ها (ص ۳۶۴).
Liu(2001)	تدوین ارزش های شهروندی (مورد مطالعه تایوان)	وطن دوستی، تبعیت از قانون (ص ۴۷).
Minkler(1998)	شهروند فعال: توانمندسازی جوانان آمریکا	اطاعت از قانون، احساس برابری، توجه به نفع عمومی، مشارکت (ص ۱).

در مرحله بعد همه کدها و مؤلفه‌های استخراج شده در یک جدول ترکیب شدند و به صورت یک ظرفی از حقوق شهروندی در آمدند [به دلیل محدودیت‌های حجمی از ذکر خروجی این مرحله صرف نظر می‌شود].

در مرحله بعد ضمن حذف مؤلفه‌های مشترک، مؤلفه‌های اصلی استخراج شد و موارد نزدیک به هم ذیل طبقه‌های هشتگانه‌ای تنظیم شدند. طبقه اول حقوق مذهبی می‌باشد که کرامت ذاتی و وجودی انسان را محور قرار داده و بر آزاد بودن فرد در انتخاب و عمل به دین و آموزه‌های مربوطه تأکید می‌کند. طبقه دوم حقوق مدنی است که روابط اشخاص را تنها از این جهت که عضو جامعه هستند تنظیم می‌کند، حقوق سیاسی مربوط به آزادی‌های سیاسی و

سنتز پژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ... (سیده جنت موسوی و دیگران) ۱۲۷

حق رأی می‌باشد که امکان مشارکت فعالانه افراد را در فرایندهای آزاد حکومت فراهم می‌نماید، طبقه سوم حقوق فرهنگی است که به اندوخته‌های معنوی و مادی جامعه انسانی که از نسل‌های قبل رسیده گفته می‌شود، طبقه چهارم حقوق آموزشی می‌باشد و بیشتر بر متمرکز حق آموزش و برابری و عدالت تربیتی است. طبقه پنجم حقوق اقتصادی است، حقوقی که امکانات رفاهی حمایتی از فرد و خانواده‌ها را به منظور ایجاد تعادل در زندگی شهروندان فراهم می‌آورد. طبق ششم حقوق قضایی است و به سرچشمه قوانین و برخورداری از حق دادرسی عادلانه اشاره دارد. نهایتاً حقوق بهداشتی و زیست‌محیطی هشتمین طبقه است و به لزوم سلامت جسمی، روانی و محیطی می‌پردازد و از آن صیانت می‌کند.

مؤلفه های حقوق شهروندی جهت آموزش در دوره ابتدایی

مؤلفه های کلان	مؤلفه های خرد
مذهبی	احترام به کرامت ذاتی انسان ها/ احترام به تنوع مذهبی و برخورداری از ابراز آزادانه عقیده/ دوستی و امید به آینده/ برگزاری مراسم های مذهبی/ احترام به ارزش های مشترک و اخلاقی/ دسترسی به مدرسه برای اقلیت های مذهبی.
مدنی	آزادی مدنی/ برخورداری از تابعیت/ انتخاب محل اقامت/ احترام به حقوق اجتماعی دیگران/ عدالت اجتماعی/ امنیت اجتماعی/ بروز در عرصه اجتماعی/ برخورداری از امکان تحرک اجتماعی برای افراد طبقات مختلف اجتماع/ پیشرفت عدالت محور روستاها/ رد حاشیه نشینی.
سیاسی	احساس تعلق به کشور/ آزادی بیان/ برخورداری از امنیت و صلح/ آزادی سیاسی/ انتقادگری/ وطن دوستی/ برخورداری از حق رأی.
فرهنگی	احترام به ارزش و جایگاه زنان/ احترام به زندگی خانوادگی/ قدرشناسی از تعلقات و میراث فرهنگی کشور/ احترام به تنوع و تکثر فرهنگی اقوام/ برخورداری از عدالت فرهنگی.
آموزشی	برخورداری از آموزش و پرورش رایگان/ برخورداری از آموزش نظامی/ برخورداری از فرصت برابر آموزشی/ توجه به دانش آموزان با نیازهای ویژه و استعدادهای درخشان/ آشنایی با انواع فناوری دیجیتال/ برخورداری از آمادگی و پرورش دانش آموزان برای پذیرفتن نقش پدری و مادری در آینده/ برخورداری از تربیت زمینه ساز استقلال ملی و رهایی بخش از انواع سلطه/ برخورداری از تربیت فنی و مهارتی متناسب با نیازهای جامعه/ آشنایی با معیارهای زندگی در اجتماع/ برخورداری از آموزش زبان محلی و ملی/ تقویت آموزش و پرورش مناطق مرزی.
اقتصادی	احترام به مالکیت خصوصی/ برخورداری از رفاه نسبی اقتصادی/ برخورداری از امنیت مالی در بازارهای حقیقی و مجازی/ برخورداری از دسترسی برابر به فرصت های شغلی/ برخورداری از نظام عادلانه پرداخت و رفع تبعیض اقتصادی.
قضایی	سرچشمه گرفتن حقوق و مقررات قضایی از قوانین الهی/ برخورداری از تساوی در برابر قانون/ احترام به قوانین اقلیت های مذهبی/ ممنوعیت تبعیض بر اساس جنس و نژاد/ برخورداری از حفظ حریم خصوصی و داشتن مرزهای شخصی/ برخورداری از دادخواهی عادلانه و علنی.
بهداشتی و زیست	برخورداری از حق حیات/ برخورداری از سلامت جسمی و روانی/ برخورداری از محیط زیست سالم و هوای پاک/ مصون بودن از تعرضات جسمی و روانی/ برخورداری از تغذیه مناسب و دارای ارزش غذایی/ برخورداری

<p>محیطی</p>	<p>از بیمه و مراقبت های بهداشتی/ احترام به معلولیت و زندگی آبرومندانه/ برخورداری از تفریح و بازی/ مصون بودن از مخاطرات انسانی و زیستی تهدید کننده سلامت.</p>
--------------	--

شکل ۱. الگوی آموزش حقوق شهروندی در دوره ابتدایی

۴. نتیجه گیری

مقاله حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی در دوره ابتدایی بر اساس اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران و اسناد و مطالعات بین‌المللی انجام شد. نتایج نشان داد آموزش حقوق شهروندی از جمله موضوعات مهم برنامه درسی نظام آموزشی و مدارس دوره ابتدایی می‌باشد و معلمان و دست‌اندرکاران آن نقش مهمی در این زمینه ایفا می‌کنند. دیگر اینکه مشخص شد اصولاً حقوق خدمت‌رسانی دارد که می‌توان آن را مطالبه کرد و محل مطالبه نیز دولت است. این حقوق در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران ماهیتی خاص دارند و با توجه به جامعه دینی ایران و مبانی فلسفی تعلیم و تربیت اسلامی در نظر گرفته شده‌اند. به عبارتی می‌توان گفت که بسیاری از مؤلفه‌های شناسایی شده بر انسانیت انسان تکیه دارند و بر آمده از جهان‌بینی الهی هستند. چنانچه پیداست، در نظام حقوق شهروندی الهی برخلاف قرائت

لیبرالی غرب سخن از فردگرایی، حق محوری، تکلیف‌گریزی و در نتیجه شهروند بی‌خیال در میان نیست؛ حقوق شهروند در یک نظام حق و تکلیف توأمان، طراحی شده و طبعاً پدیدآورنده شهروند فعال و مسئول و در عین حال ذی‌حق، خواهد بود. این یافته با نتایج پژوهش، ساجدی (۱۳۹۵)، محسنی و عبداللهی (۱۳۹۲) و نیز منشور حقوق شهروندی ایران (۱۳۹۲) همسو است. در پژوهش ساجدی آمده است که حقوق شهروندی حقوقی هستند که انسان به صرف انسان بودن و نه به دلیل موقعیت خاص یا ویژگی خاص دارا می‌باشد. به عبارتی این حقوق حق مسلم تمامی افراد است. محسنی و عبداللهی هم‌چنین اذعان کرده‌اند که از دیدگاه حقوق اسلام، رابطه مردم، دولت و ماهیت حقوق شهروندی صرفاً رابطه‌ای دو سویه نیست، بلکه خود یکی از اضلاع مثلثی است که در رأس آن خداوند قرار دارد. در منشور حقوق شهروندی نیز ابعاد حقوقی، سیاسی و اجتماعی مصوب شده است. نکته دیگر اینکه رابطه مردم و حکومت در مباحث حقوق شهروندی بر مبنای تعامل و تشریک‌مساعی است و مردم ولی‌نعمت حکومت دانسته شده است. آموزش این حقوق در یک نگاه همه‌جانبه و نه تک‌بعدی می‌تواند برای دانش‌آموزان نقش حیاتی داشته باشد زیرا تنها با شناخت این حقوق و آگاهی کامل و عمل به آن‌ها خواهند توانست مطالبه‌گر عدالت، اجرای قوانین و داشتن آزادی و حق مشارکت باشند. به نظر می‌رسد که هر کدام از اسناد از منظر خود به حقوق شهروندی پرداخته‌اند و البته نواقصی هم در این کار دارند. الگوی به دست آمده همسویی‌هایی در مؤلفه‌هایی چون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با پژوهش موسوی (۱۴۰۰) و محسنی (۱۳۸۹) دارد. موسوی حقوق سیاسی و اجتماعی را برای شهروندان معرفی کرده است. در پژوهش محسنی آمده است که یادگیری مؤلفه‌های مذکور به تقویت اخلاق اجتماعی و بسط همبستگی اجتماعی جامعه در سطح محلی - ملی و جهانی کمک می‌کند. از نظر او آموزش حقوق شهروندی یک قدرتی است که به صورت چتر پهن شده است و تمام افراد یک جامعه را احساس تعلق و عضویت در یک جامعه را می‌کنند تحت پوشش قرار می‌دهد. هم‌چنین حقوق اجتماعی و مدنی مورد نظر در مقاله با توصیه کمیسیون اروپا (۲۰۱۷) همسو است. این کمیسیون ترویج عدالت، انسجام اجتماعی و شهروندی فعال از طریق آموزش مدرسه را یکی از اهداف مهم دانسته است. آنچه در مورد الگوی به دست آمده در مقاله می‌توان گفت این است که بسیار جامع‌تر از الگوهای مطالعات قبلی است به طوری که در مؤلفه‌های مذهبی، فرهنگی، قضایی و بهداشتی و زیست‌محیطی کاملاً مبتنی بر ابداع است و این ابداع نتیجه ستیزی است که انجام شد. نهایتاً همان‌طور که فاطمی (۱۳۹۳: ۶۶) اعتقاد دارد صرف وجود گفتمان آموزش حقوق

شهروندی در نظام تعلیم و تربیت به معنای رعایت آن نیست و در مرحله اجرا ممکن است نواقصی داشته باشد و آموزش آن‌ها به سان مطلوب اتفاق نیفتد، باید به فکر ارزیابی کیفیت آموزش آن نیز بود و فاصله میان برنامه درسی قصد شده و برنامه درسی کسب شده را اندازه‌گیری کرد. در اصل آموزش حقوق شهروندی می‌بایست از درون اسناد بالادستی و تحولی پا را فراتر بگذارند زیرا که این حقوق فقط الفاظی بر روی کاغذ نیستند. برخی محدودیت‌هایی چون توجه نداشتن به استفاده از ظرفیت برنامه درسی پنهان (جو اجتماعی و ارتباطات متقابل، ساختار فیزیکی و سازمانی مدرسه)، عدم دسترسی به کتاب‌های لاتین حقوق شهروندی، کمبود الگوهای کاربردی در سطح بین‌الملل و اکثراً به مبانی نظری وجود داشتند که تأمل به آن‌ها توسط خواننده محترم ضرورت دارد. در مورد پیشنهادها هم می‌توان برخی تمرین‌ها را برای دانش‌آموزان ابتدایی در مدرسه در نظر گرفت که قابلیت اجرا شدن دارند، از جمله آن‌ها می‌توان به ترویج فرهنگ گفتگو و مشورت در بین دانش‌آموزان، بهره‌گیری از نظرات دانش‌آموزان در اصلاح قوانین و مقررات مدرسه، انتخابات مجمع دانش‌آموزان، شورای دانش‌آموزی، شهردار مدرسه و برگزاری نمایشگاه‌ها اشاره نمود. این پیشنهادها به دنبال فهماندن تدریجی این مطلب می‌باشد که مدرسه یک اجتماع است و کمک کردن به دانش‌آموزان جهت ادغام شدن در این اجتماع ضرورت دارد. در درون کلاس نیز معلم می‌تواند از روش‌های فعال تدریس مانند پرسش و پاسخ، ایفای نقش، محاکم قضایی، کاوشگری اجتماعی و حلقه‌های فبکی (فلسفه برای کودکان) استفاده کند. در مورد محتوای درسی هم می‌توان این پیشنهاد را داد که شامل بسیاری از صلاحیت‌های مربوط به اقدامات دموکراتیک و اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و اخلاقی، تفکر انتقادی و ارتباطات بین فردی باشد. البته پر واضح است که نظام آموزش ابتدایی کشور ما که متأثر از نظام ارزش‌های حاکم بر جامعه دینی است پس حقوق شهروندی و محتوای مرتبط با آن باید در راستای فرهنگ و هویت دینی و ملی ایران تدوین و تألیف شود. در این راستا باید محتوا بتواند با محیط زندگی ایرانی را که دانش‌آموز در آن به سر می‌برد، داشته باشد. از چنین مسیری است که بومی کردن آموزش حقوق شهروندی میسر می‌شود و مقدمه آموزش حقوق شهروندی جهانی را فراهم می‌آورد. پیشنهاد آخر این است که درسی به نام "سواد حقوقی" به کتاب مطالعات اجتماعی اضافه شود. بی‌تردید مزیت‌های چنین درسی در کنار اثرگذاری و ماندگاری آن سبب خواهد شد تا بخش بزرگی از مشکلات حقوقی به وجود نیاید و جامعه‌ای آگاه تربیت شود تا بتواند انرژی خود را

ستیزپژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ... (سیده جنت موسوی و دیگران) ۱۳۱

در سازندگی و رشد کشور صرف کنند. بهتر است سرفصل‌های این درس یکسان باشد متنها متناسب با سن دانش‌آموز، اقتضائات عصری و زمانی تکمیل گردد.

کتاب‌نامه

- احمدی، فیروزه؛ مشهدی، علی؛ عطریان، فرامرز (۱۳۹۷). سهم فضای مجازی در تحولات حکمرانی الکترونیک با تأکید بر تضمین حقوق شهروندی. فصلنامه حقوق پزشکی. ویژه نامه، صص ۱۵۰-۱۳۵.
- احمدی، پروین؛ کشاورز، سما. (۱۳۹۷). جایگاه آموزش شهروندی و حقوق شهروندی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی. فصلنامه اخلاق زیستی. سال ۸، شماره ۱، صص ۶۸-۵۵.
- احمدزاده، ابراهیم. آب سالان، نادر. دهقانی، کیوان. (۱۳۹۶). آموزش حقوق شهروندی در آموزش و پرورش، همایش علمی پژوهشی استانی راهبردها و راهکارهای ارتقاء کیفیت در آموزش و پرورش، میناب، مدیریت آموزش و پرورش شهرستان میناب.
- اصغری، ابوطالب؛ میرزائزاد، فاطمه. (۱۳۹۹). حقوق شهروندی و سازوکارهای تضمین آن در نظم حقوقی کنونی. تهران: ارنواز.
- افشین پور، رضوان. (۱۳۸۹). تأثیر آموزه های حقوق بشر بر نهادینه کردن حقوق شهروندی. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.
- اکبریان، فاطمه. (۱۳۹۴). مفهوم حقوق شهروندی و جایگاه آن در آراء هیأت عمومی دیوان عدالت اداری. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران.
- اهداف دوره‌های تحصیلی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۷). تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- بحرینی، علی؛ قاری سیدفاطمی، محمد (۱۴۰۰). ویژگی های انسان از منظر نویسندگان اعلامیه جهانی حقوق بشر. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی. سال ۵۱، شماره ۲، صص ۵۳۵-۵۱۹.
- بخشی مشهدلو، میکائیل. (۱۳۹۷). حقوق شهروندی در جامعه اسلامی (از دیدگاه مختلف). کرج: ملرد.
- بهارلویی، عبدالله؛ نعمتی، میثم (۱۳۹۶). حقوق شهروندی، مؤلفه ها و مبانی آن و وظایف دولت در برابر آن. دوفصلنامه اندیشه های حقوق عمومی. سال ۶، شماره ۲، صص ۵۸-۴۱.
- بی پروا، امیر. (۱۳۹۵). نقش رسانه ها در تضمین و توسعه حقوق بشر و شهروندی. رساله دکتری. دانشگاه بین المللی امام رضا(ع).
- ترکاشوند، حامد. (۱۳۹۵). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رعایت حقوق شهروندی (مورد مطالعه شهروندان بالای ۲۰ سال شهر اهواز). پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی دانشگاه شهید چمران اهواز.

- جعفری، مهدی؛ حبیبی، ابوالحسن؛ شریفی، سعیده. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب درسی جدید مطالعات اجتماعی پایه هفتم از منظر مفاهیم مرتبط با حقوق شهروندی. مجموعه مقالات همایش ملی تغییر در برنامه درسی دوره های آموزش و پرورش. بیرجند: دانشگاه بیرجند.
- خانی، وحید؛ مظهری، محمد (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی مولفه های حقوق شهروندی در قوانین اساسی ایران، مصر و تونس. پژوهشنامه حقوق تطبیقی. سال ۴، شماره ۱، صص ۲۰۸-۱۸۵.
- خسروی، مهدیه؛ صمدی، پروین (۱۳۹۹). شناسایی و رتبه بندی مولفه های تربیت شهروندی در سند برنامه درسی ملی. فصلنامه اندیشه های نوین تربیتی. سال ۱۶، شماره ۲، صص ۱۴۶-۱۲۱.
- رمضانی، فاطمه. (۱۳۹۹). حقوق شهروندی. همدان: فراگیر الوند
- ساجدی، امیر. (۱۳۹۵). حقوق بشر و حقوق شهروندی از نگاه دولت های اسلامی خاورمیانه با تاکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علوم سیاسی. سال ۱۲، شماره ۳، صص ۵۹-۴۱.
- طیلابی، مهسا. (۱۳۹۴). ارتقای حقوق شهروندی در پرتوی حکمرانی مطلوب. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق دانشگاه پیام نور.
- غلامعلی، علی؛ جعفری، افشین (۱۴۰۰). مؤلفه های حقوق شهروندی کودکان در سیره رضوی. فصلنامه فرهنگ رضوی. سال ۹، شماره ۲، صص ۱۸۳-۱۶۵.
- کشاوری، یوسف؛ امین بیدختی، علی اکبر؛ محمدی فر، محمدعلی (۱۳۹۷). بررسی میزان توجه به مؤلفه های شهروندی جهانی در آموزش و پرورش ایران (مطالعه موردی اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش). فصلنامه نوآوری های آموزشی. سال ۱۷، شماره ۴، صص ۱۰۶-۹۱.
- محتشمی، امین (۱۳۹۹). حقوق شهروندی اجتماعی از منظر قرآن با تطبیق بر قوانین اندونزی. رساله دکتری. مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره). جامعه المصطفی العالمیه.
- محسنی، فرید؛ عبدالهی، حسین (۱۳۹۲). نقد مبانی حقوق شهروندی لیبرالی با تکیه بر جایگاه مردم در نظام حقوقی اسلام. فصلنامه دانش حقوق عمومی. سال ۲، شماره ۶، صص ۴۶-۲۳.
- محسنی، رضاعلی. (۱۳۸۹). ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راه کارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی. فصلنامه مطالعات سیاسی. سال ۳، شماره ۱۰، صص ۱۱۴-۱۱۷.
- مرادیان، مسعود؛ رحیمی، پریش. (۱۳۹۷). درآمدی بر حقوق شهروندی؛ چیستی، ضرورت، ابعاد، ویژه گی ها و رویکردها. مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی. سال ۱، شماره ۱، صص ۴۴-۳۷.
- معین الدین، امیرحسین. (۱۳۹۹). حقوق شهروندی. تهران: اساتید دانشگاه.
- ملک، محمد. (۱۳۹۵). مقایسه حقوق شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و حقوق شهروندی انگلستان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- منشور حقوق شهروندی (۱۳۹۲). تهران: مرکز بررسی های استراتژیک ریاست جمهوری.

سنتز پژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ... (سیده جنت موسوی و دیگران) ۱۳۳

- منصور، جهانگیر. (۱۳۹۱). *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: دوران.
- موسوی، هادی (۱۴۰۰). *آموزش شهروندی و حقوق شهروندی زیربنای ثبات اجتماعی*. تهران: حامیان جامعه مدنی.
- مولائی، اصغر. (۱۳۹۵). *توسعه شهری پایدار با محوریت حقوق شهروندی*. مجموعه مقالات دومین همایش ملی تبیین حقوق شهروندی. ارومیه: جهاد دانشگاهی ارومیه.
- نیازی، محسن؛ شفقانی مقدم، الهام. (۱۳۹۵). *بررسی حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی شهروندان از دیدگاه امام علی (ع)*. مجموعه مقالات همایش ملی تبیین حقوق شهروندی. جهاد دانشگاهی آذربایجان غربی.
- ولوی، پروانه؛ صیدی، خمیس؛ صفایی مقدم، مسعود؛ هاشمی، جلال (۱۳۹۶). *کنوانسیون جهانی حقوق کودک و فرصت‌هایی که برای پرورش تفکر مستقل در کودکان ارائه می‌دهد*. *دوفصلنامه تفکر و کودک*، سال ۸، شماره ۱۶، صص ۲۰-۱.
- ولی پور، رضا (۱۳۹۹). *واکاوی مؤلفه‌های کلیدی حقوق شهروندی و تعیین جایگاه آنها در برنامه درسی مدارس متوسطه (مطالعه موردی کتب مطالعات اجتماعی)*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب.
- همتی، مجتبی. (۱۳۸۶). *حق‌های اقتصادی-اجتماعی و نسبت آن با حقوق شهروندی در پرتو نظریه عدالت رولز*. *فصلنامه حقوقی دادگستری*، سال ۱۵، شماره ۵۸، صص ۹۲-۶۵.

- Advocates For Human Rights. (2021). *What is human rights education?*. <https://www.theadvocatesforhumanrights.org/>
- Agustí, M, Revilla, D (2020). Citizenship education or civic education? A controversial issue in Spain, Country Report, 154-171.
- Baysali, S, Tannrisevenii, I (2020). Global Citizenship: From the Lens of the Education Faculty Instructors. *International Journal of Progressive Education*, 16(5), 106-120.
- Biglari, A (2019). Political Equality and The Issue of Citizenship Rights in Contemporary Islamic Thought. *Journal of Islamic Political Studies*. 1(2), 77-102.
- Cardenas, S. (2005). Constructing Rights? Human Rights Education and the State. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*. 26(4), 363-379.
- Convention on the Rights of the Child (1989). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
- De la Paz, G. (2020). *Citizenship Identity and Social Inequality*. <https://www.civiced.org/pdfs/delaPazGabriel.pdf>
- Elbuhaisi, H (2020). *Citizenship rights between the religious context in Islam and the Universal Declaration of Human Rights*. Middlesex University. <https://www.researchgate.net/publication/349988871>
- Elmali, F, Tekin, A, Polat, E (2020). A Study on Digital Citizenship: Preschool Teacher Candidates VS. Computer Education and Instructional Technology Teacher Candidates. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 21(4), 251-269.

- European Commission/EACEA/Eurydice (2017). *Citizenship Education at School in Europe 2017*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Website: <http://ec.europa.eu/eurydice>
- Gary, J, M (2020). *School Counselors' Role in Child Rights and Human Rights Education: Moving Beyond One's Professional Comfort Zone*. Kean University. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1290175.pdf>
- Gonzales, R, G, Sigona, N, Burciaga, E, M (2016). *Citizenship, Rights, and Deservingness*. *American Behavioral Scientist* 60(13),1531-1533.
- Goergen, P (2013). Education as a citizenship right and State's responsibility. *Educação & Sociedade*, 34(124), 723-742.
- Gürkan, B, Doğanay, A (2020). Factors affecting citizenship education according to perceptions and experiences of secondary-school teachers. *Turkish Journal of Education*. 9(2), 106-133.
- Javid, M, J (2018). *The Theory of Relativity in Citizenship Rights*. Project: Philosophy of Law and Legal Philosophy. <https://www.researchgate.net/publication/325767024>
- Javid, M, J, Shahmoradi, E (2016). Citizenship Rights of Iranian Minorities. *Journal of Islamic Perspective*, 15, 123-134.
- Iija, V I. (2011). *An Analysis of the Concept of Citizenship: Legal, Political and Social Dimensions*. Master's Thesis. Faculty of Social Sciences University of Helsinki.
- Karasu Avcı, E (2020). Secondary School Students' Identity and Citizenship Perceptions, *International Journal of Psychology and Educational Studies*. 7(4), 14-26.
- Liu, M. (2001). The development of civic values: case study of Taiwan. *International Journal of Educational Research*. 35(1), 45-60.
- McDermid, C (2020). Informal patriotic education in Poland: Homeland, history and citizenship in patriotic books for children, *Journal of London Review of Education*. 18(1), 65-80.
- Meyer, T, G (2020). Difference as Privilege: Identity, Citizenship and the Recontextualisation of Human Rights in Japan's Social Studies Curriculum. *Journal of Critical Studies in Education*. 61(1), 17-26.
- Minkler, J. (1998). *Active Citizenship. Empowering America's Youth*. In WWW.Frenso, edu/ sps/ minkler, html.
- Nurjanah, N, Fauzan, A, Lestiyorini, R D, Ammanaturrahmah, I. (2020). *Gender and Women's Citizens Rights*. Conference: 1st Paris Van Java International Seminar on Health, Economics, Social Science and Humanities.
- Nygren, T, Wassermann, J, Kronlid, D, Welply, O, Larsson, E, Guath, M, Novak, J, Bentrovato, D (2020). Global Citizenship Education for global citizenship? Students' views on learning about, through, and for human rights, peace, and sustainable development in England, India, New Zealand South Africa, and Sweden, *Journal of Social Science Education*, 19(4), 63-97.
- Oleinik, O (2020). *The first generation of human rights includes. Third generation of human rights*. <https://www.researchgate.net/publication/352999135>
- Okwany, A, Ngutuku, E (2017). *Social protection and citizenship rights of vulnerable children*. In book: Non-State Social Protection Actors and Services in Africa (pp.55-71).

سنتز پژوهشی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی ... (سیده جنت موسوی و دیگران) ۱۳۵

- Ulubey, O (2021). Changes and transformations in the curricula of elementary education citizenship, democracy and human rights from 1926 to 2018. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 11(1), 401-446.
- Romero, J., & Estellés, M. (2019). Governmentality, Curriculum Policies, and Citizenship Education: The Need for Historical Research. In *Handbook of Research on Education for Participative Citizenship and Global Prosperity* (pp. 274-301). IGI Global.
- Shaw, J (2020). *Filling out Citizenship: Citizenship Rights, Constitutional Rights and Human Rights*. In book: *The People in Question* (pp.149-178).
- Turan, E, Z (2020). Human Rights Education in Religious Culture and Ethics Courses, *Journal of Social Studies Education Research*. 11(2), 61-83.
- Universal Declaration of Human Rights* (1948). <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- van den Brink. M (2021). Is It Time to Abolish the Substance of EU Citizenship Rights Test?. *European Journal of Migration and Law*, 23(1),13-28.
- Veugelers, W., & de Groot, I. (2019). theory and Practice of Citizenship education. In *Education for Democratic Intercultural Citizenship* (pp. 14-41). Brill Sense.
- Vlaardingebroek, B (2020). School Social Studies as a Vehicle for Human Rights Education: Caveats. *Journal of International Social Studies*, 10(1), 203-209.
- Wonicki, R, Magda, G, Markiewicz, B, Nogal, A. (2016). Human and Citizens Rights in Globalized World. <https://www.researchgate.net/publication/303519095>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی